

Γενικός Χάρτης περιοχής Δελφών. (Σκορδά)

Στην «ιεράν γάν» των Δελφών

Σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία του δελφικού μαντείου αφορά στις σχέσεις του με την ευρύτερη περιοχή, στην οποία εντάσσεται γεωγραφικά. Τα πιο γνωστά γεγονότα στην ιστορία των σχέσεων αυτών αποτελούν αναμφισβήτητα οι τέσσερις ιεροί πόλεμοι, που η Αμφικτυονία, ως διαχειριστής του μαντείου, έκανε τότε εναντίον των Φωκέων της περιοχής του και τότε εναντίον των γειτόνων του Λοκρών. Αντικείμενο και των τεσσάρων Ιερών πολέμων ήταν η απόκτηση ή η διατήρηση του ελέγχου όχι μόνο του μαντείου, αλλά και ολόκληρης της περιοχής γύρω από αυτό, που οι δελφικές επιγραφές αποκαλούν «ιεράν γάν», δηλαδή ιερή χώρα. Ποιο είναι όμως το ευρύτερο αυτό γεωγραφικό πλαίσιο, στο οποίο γεννήθηκαν οι Δελφοί, και ποια η θέση τους μέσα σ' αυτό, πριν η θρησκευτική ακτινοβολία τους το μετατρέψει σε θέατρο ισχυρών πολιτικών και στρατιωτικών συγκρούσεων;

Δέσποινα Σκορδά

Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων, Μουσείο Δελφών

Περιοχή Δελφών. Κάτω κοιλάδα Πλειστού.

Οι Δελφοί ανήκουν σε μια σαφώς καθορισμένη γεωγραφική ενότητα, που βρίσκεται στην καρδιά της κεντρικής Ελλάδος και υπαγόταν, όπως και σήμερα, στη Φωκίδα. Πρόκειται για την κοιλάδα του μικρού ποταμού Πλειστού, που περικλείεται ανάμεσα στους ορεινούς όγκους του Παρνασσού, της Κίρφης και των βουνών της αρχαίας δυτικής Λοκρίδος, των σημερινών δηλαδή πρόβουνων της Γκιώνας (βλ. χάρτη). Το νότιο τμήμα της κοιλάδας ανοίγεται στη θάλασσα του Κορινθιακού, σχηματίζοντας βαθύ κόλπο, τον γνωστό από τις φιλολογικές πηγές ως «Κρισαίο κόλπο», όπου το σημερινό λιμάνι της Ιτέας (εικ. 1). Η ποικιλία του τοπίου κλιμακώνεται εδώ μέσα σ' έναν ανακινώτο και σε ακτίνα λίγων μόλις χιλιομέτρων από τις βραχώδεις κορυφές των βουνών στην επίπεδη παραλιακή πεδιάδα, περνώντας μέσα από χαμηλότερα υψώματα με κατακόρυφα πρανή και λόφους με άλλοτε ομαλές και άλλοτε απότομες πλαγιές. Με βάση τη γεωμορφολογία της η κοιλάδα διακρίνεται σε ένα ορεινό τμήμα —την επάνω κοιλάδα (εικ.

2)— και ένα πεδινό παραθαλάσσιο —την κάτω κοιλάδα (εικ. 1). Η κοιλάδα του Πλειστού, δηλαδή η περιοχή των Δελφών, παρουσιάζει, χάρη στη γεωγραφική της θέση, πολλές δυνατότητες επικοινωνίας. Αποτελεί, κατά πρώτον, το φυσικό πέρασμα που συνδέει την ανατολική με τη δυτική Ελλάδα. Η άρθρωση της όμως μέσα από τους αυχένες του Ζεμενού Αράχθου και εκείνου της Γραβιάς στη μεγάλη αρτηρία του Κηφισού, που ενώνει τη βόρεια με τη νότια Ελλάδα, την μετατρέπει ουσιαστικά σ' ένα σταυροδρόμι, που χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων, τόσο στα αρχαία όσο και στα νεότερα χρόνια. Πρόσφατες τοπογραφικές μελέτες δείχνει ότι ο δρόμος που ξεκινούσε από το λιμάνι της κοιλάδας του Πλειστού, την Κίρρα, και περνούσε, μέσω Αμφισσας από τη Γραβιά και την περιοχή της Οίτης, έωννε από τα μυκηναϊκά χρόνια (1550-1100 π.Χ.) τον Κρισαίο με τον Μαλιακό κόλπο και τη Θεσσαλία.

Η μελέτη της προϊστορικής κερραμικής από την ανασκαφή στα Πευκάκια του Βόλου και εκεί-

νης από την ανασκαφή του οικισμού της Κίρρας αποδεικνύει ότι η σχέση ανάμεσα στις δύο περιοχές —και επομένως η χρήση του δρόμου— είναι ακόμη πρωιμότερη. Η σημαντικότερη όμως οδός επικοινωνίας για την περιοχή των Δελφών ήταν η θάλασσα μέσω του Κορινθιακού κόλπου, που οδηγούσε στις μακρινές χώρες του Νότου και της Δύσης.

Οι παλιότερες ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών και οι νεότερες της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καθώς και η επιφανειακή έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη, μας έχουν δώσει πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της κοιλάδας, στο ορεινό τμήμα της οποίας ανήκουν οι Δελφοί. Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά δεδομένα ο παλιότερος οικισμός βρίσκεται στην πεδιάδα, δίπλα στη θάλασσα, στη θέση της σημερινής Κίρρας. Εκεί αποκαλύφθηκε σημαντικός προϊστορικός οικισμός με αδιάκοπη συνέχεια ζωής από την ύστερη Πρωτοελλαδική εποχή έως και το τέλος των μυκηναϊκών χρόνων (2100-1100 π.Χ.). Η οικιστική όμως εικόνα της κοι-

Περιοχή Δελφών. Πάνω κοιλάδα Πλειστού.

λάδας δεν ήταν η ίδια σε όλες τις εποχές. Η περιοχή της γνώρισε περιόδους δημογραφικής εξάρσης και ύφεσης, σταθερότητας αλλά και εγκατάλειψης, φαινόμενα που έχουν την αιτία τους στη διαμόρφωση γενικών αλλά και τοπικών οικονομικών, κοινωνικοπολιτικών ή και γεωλογικών συνθηκών. Σε μερικές τους όμως γραμμές τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζουν ομοιομορφία σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Έτσι η γνωστή και από άλλες περιοχές δημογραφική αύξηση που σημειώνεται κατά τη διάρκεια της μεσοελλαδικής εποχής (1900-1650 π.Χ.) παρατηρείται και στην κοιλάδα του Πλειστού, όπου αντικατοπτρίζεται στην αύξηση του αριθμού των οικισμών. Το ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον δεν βρίσκεται στους αριθμούς αλλά στο χαρακτήρα των θέσεων που επιλέγονται για τις νέες εγκαταστάσεις. Αυτές ιδρύονται όχι στην παραλιακή ζώνη, αλλά σε φυσικά οχυρά υψώματα που βρίσκονται κατά μήκος του ποταμού στην επάνω κοιλάδα, καθώς και στις παραφές της κάτω κοιλάδας. Ο σημαντικότερος από τους νέους οικισμούς είναι

αναμφισβήτητο ο οικισμός του «Αι-Γιώργη» στα νότια του σημερινού χωριού Χριστού, ο οποίος, σύμφωνα με τη θέση που έχει γίνει γενικά αποδεκτή, ταυτίζεται με την ομηρική Κρίσα. Ο «αποικισμός» αυτός του εσωτερικού της κοιλάδας αποτελεί τομή στην ιστορική της εξέλιξη. Από δω και πέρα το κέντρο βάρους της περιοχής θα εναλλάσσεται μεταξύ παραλιακής ζώνης και εσωτερικού και το ενδιαφέρον θα βρίσκεται στην έρευνα και μελέτη των παραγόντων που προκαλούν τις μετατοπίσεις αυτές.

Σε δεύτερη φάση, που τοποθετείται γύρω στο 1400 π.Χ., οι οικισμοί της περιοχής των Δελφών θα αυξηθούν και πάλι, χωρίς να σημειωθεί διακοπή της ζωής σε αυτούς που ήδη υπάρχουν. Πρόκειται για την περίοδο της κυριαρχίας των Μυκηνών —τη λεγόμενη «Μυκηναϊκή Κοινή»—, εποχή κατ' εσχόλην σταθερότητας, ευημερίας και ανταλλαγών, όπως μαρτυρούν η ομοιομορφία της κεραμικής και η γενική αύξηση του αριθμού των οικισμών. Στην κοιλάδα του Πλειστού οι νέοι οικισμοί είναι ο Γλας και οι Δελφοί, που την

εποχή εκείνη ονομάζονταν Πυθώ, ονομασία με την οποία είναι γνωστοί και στον Όμηρο.

Ενώ όμως ο οικισμός του Γλα, ακολουθώντας τον κανόνα που δίδαξαν οι αμέσως προηγούμενοι οικισμοί, ιδρύεται πάνω σε βραχώδες ύψωμα, που ελέγχει τη διασταύρωση των δρόμων της κοιλάδας στις δυτικές παρυφές της, ο μυκηναϊκός οικισμός των Δελφών βρίσκεται να καταλαμβάνει, κατά τρόπο αναπάντεχο, μια απότομη πλαγιά στο ψηλότερο σημείο του ορεινού τμήματος της κοιλάδας, μακριά από τα φυσικά της περάσματα. Εκείνο που διακρίνει τη θέση του νέου οικισμού είναι η επιβλητικότητα που της προσδίδουν οι δύο θεόρατοι βράχοι των Φαιδριάδων, το συγκλονιστικό χάσμα της Κασταλίας και τα άφθονα νερά των πηγών που αναβλύζουν σ' ολόκληρη την πλαγιά. Η τοπογραφική ιδιομορφία που χαρακτηρίζει την ίδρυση του οικισμού των Δελφών και τη διακρίνει από τους άλλους οικισμούς της περιοχής τους, της ίδιας εποχής, θα μπορούσε να εξηγηθεί από την ύπαρξη κάποιου ιερού, εφόσον είναι γνωστό ότι τα ιερά αποτελούσαν

στην αρχαιότητα πόλεμο και πυρηνά κατοίκησης.

Οι ανασκαφές των δελφικών ιερών έχουν δώσει πράγματι λείψανα που θα μπορούσαν να 'αποδοθούν σε ύπαρξη ιερού: μινωικό ρυτό (τελετουργικό δηλαδή σκεύος) και παχύ στρώμα σάχχης με κόκκαλα ζώων και λίγα πήλινα ειδώλια βρέθηκαν κάτω από τα θεμέλια του ναού του Απόλλωνα και του θωμού του, ενώ στο ιερό της Αθηνάς Προναίας ένας αποθέτης, δηλαδή λάκκος ειδικά σκαμμένος για άρχιστα αντικείμενα, περιείχε 175 πήλινα ειδώλια, απεικονίζεις πιθανότατα γυναικείας θεότητας.

Από την άλλη πλευρά, οι παραδόσεις μιλούν για την ύπαρξη μαντείου της Μητέρας Γης, που κατά τον Αισχύλο ήταν η «πρωτομάντις», δηλαδή η πρώτη προφήτις. Το γιο της και φύλακα του μαντείου της, Πύθωνα, χρειάστηκε να σκοτώσει ο Απόλλωνας για να γίνει κάτοχος του. Οι γνώμες των ειδικών πάνω στο μεγάλο θέμα της ύπαρξης ή όχι παλιότερου ιερού και μαντείου στο χώρο όπου χτίστηκε αργότερα ο ναός του Απόλλωνα έχουν διχαστεί. Το πρόβλημα αυτό, της συνεχέας δηλαδή στη χρήση των ιδίων χώρων Δατρείας από τη μυκηναϊκή εποχή ως τα ιστορικά χρόνια, υπάρχει και παραμένει ανοιχτό και για άλλα ιερά της εποχής της ελληνικής «αναγέννησης» (8ος π.Χ. αι.), μερικά από τα οποία εξελίχθηκαν σε πανελλήνια (π.χ. Ολυμπία, Δήλος).

Στην περίπτωση των Δελφών περισσότερα στοιχεία θα μπορούσε να δώσει η πλήρης ανασκαφική έρευνα του ιερού της Αθηνάς Προναίας. Στοιχεία θα μπορούσε να περιμένει κανείς και από τη μελέτη του υλικού των ανασκαφών που γίνονται στην κοιλάδα, της οποίας —ας μη το ξεχνάμε— οι Δελφοί αποτελούν οργανικό μέρος.

Η θεώρηση των Δελφών μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της οικιστικής εξέλιξης της περιοχής τους μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι ο οικισμός τους δεν αποτελεί εξαιρεση μόνο ως προς τον τύπο της θέσης στην οποία χτίστηκαν. Σε αντίθεση με τους άλλους οικισμούς της κοιλάδας, που καταστρέφονται

και εγκαταλείπονται στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής (μεταξύ 1200 και 1100 π.Χ.), οι Δελφοί παρουσιάζουν αδιάσπαστη συνέχεια κατοίκησης (αν και πεινχρή κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς χρόνους»), έως και της αρχές του 7ου αι. μ.Χ. Η απόδοση της δεύτερης αυτής εξάρσεσης και πάλι στην ύπαρξη ιερού μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη τουλάχιστον από το τέλος του 9ου π.Χ. αι. Την εποχή αυτή ο οικισμός των Δελφών αποκτά σημαντική έκταση, ενώ παράλληλα θεοδαινείται, από τη μελέτη των χάρκινων αναθηματικών τριπόδων και των ανδρικών ειδωλίων, η επικράτηση του Απόλλωνα στους Δελφούς. Η θριαμβευτική άφιξη του θεού στην κοιλάδα από το δρόμο της θάλασσας με κρητικό πλοίο περιγράφεται στον «Ομηρικό Ύμνο» στον Απόλλωνα, που χρονολογείται τον 7ο αι. π.Χ. (στιχοί 438-447):

«κι έφτασαν στην ευδιάκριτη Κρίσα την αμπελόφυτη μες στο λιμάνι, κι άραξε το ποntonόπορο πλοίο στην άμμο. Τότε απ' το πλοίο πήδηξε ο τηλεργής άναξ Απόλλων φεγγοβολώντας όπως άστρο το καταμσημέρο και ξεπετιόταν μυριάδες σπίνθες απ' αυτόν κι έφτανε ως τον ουρανό το φως· κι ο θείος μήκη στο άδυτο ανάμεσα από τριπόδες θαρύτιμους. Και τότε εκεί άναψε φλόγα φανερώνοντας τα βέλη του, κι όλη την Κρίσα σκέπασε φεγγοβολή και τότε ολόλυξαν οι καλλιζώστες σύζυγοι και οι θυγατέρες των Κρισίων από του Φοίβου τις ριπές· γιατί μεγάλο δέος κάτεχε τον καθένα».

(Δ. Παπαδίας - Ε. Λαδιά, Ομηρικοί Ύμνοι, Εκδ. Καρδαμίτσα).

Ο «Ομηρικός Ύμνος» στον Απόλλωνα χαρακτηρίστηκε πολύ εύστοχα ως η «ιδρυτική πράξη» του μαντείου του νεοφερμένου θεού. Η σύνδεσή του με το μεγάλο αποικισμό, που σημάδεψε την αρχαϊκή κοινωνία, αλλά και η συσχέτισή του και με άλλα σημαντικά πολιτικά γεγονότα της ιστορίας των αρχαϊκών χρόνων (όπως ο πόλεμος για το Ληλάντιο πεδίο), καθώς και ο σύνδεσμός του με τους ισχυρούς της εποχής, απέφερε πλούτο και δύναμη στο δελφικό μαντείο. Εάν όμως οι Δελφοί έχουν ήδη γίνει ο «ομφαλός» της Γης, η γεωγραφική θέση τους στο βάθος της κοιλάδας μετέτρεψε αυτή την τελευταία σε ένα είδος «ομφάλιου λώρου», που ένωσε το δελφικό μαντείο με τον έξω κόσμο: κανείς

προσκυνητής και κανένα ανάθημα δεν μπορούσε, εκ των πραγμάτων, να φτάσει στους Δελφούς χωρίς να χρησιμοποιήσει τους μεσόγειους δρόμους της και κυρίως το λιμάνι της.

Η ένταξη των Δελφών στην Αμφικτυονία (που μέχρι τότε είχε την έδρα της μόνο στο ιερό της Δήμητρας, στην Αθήνη), από τη μία πλευρά, και από την άλλη η επιβολή διωδίων στους προσκυνητές από την ισχυρή πόλη που ήλεγχε την κοιλάδα και τους δρόμους της, είναι δύο σημαντικά γεγονότα που μιλούν από μόνο τους για τη σύγκρουση ανάμεσα στους Δελφούς και το γεωγραφικό λώρο τους. Η ρήξη δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει ανώδυνη, πολύ περισσότερο που το αιώσιο παιχνίδι της ιστορίας της συσχέτισε με την πολυπλοκότητα πολιτικών σκοπιμοτήτων, που υπαγόρευσαν οικονομικά συμφέροντα ή και ιστορικές αντιπάθειες, όπως η έχθρα —ο «χόλος», κατά τον Ηρόδοτο— μεταξύ των Φωκίων και των Θεσσαλών. Ο Α' ιερός πόλεμος ήταν η αναπόφευκτη συνέχεια της ιστορίας, όπως και η καταστροφή της πόλης, που δέχτηκε την επίθεση του αμφικτυονικού συνασπισμού.

Οι φυλογενικές πηγές —όλες αρκετά μεταγενέστερες του πολέμου— δεν συμφωνούν ούτε στο όνομα της ούτε στη θέση της. Άλλοτε την ονομάζουν Κίρρα και άλλοτε Κρίσα. Άλλες πηγές την τοποθετούν στην παραλιακή ζώνη και άλλες στο εσωτερικό της κοιλάδας. Τα ανασκαφικά δεδομένα έχουν φωτίσει την αρνητική μόνο όψη του προβλήματος: σε καμία από τις ανασκαμμένες θέσεις δεν διαπιστώθηκε κατοίκηση που να μπορεί να χρονολογηθεί πριν από την εποχή του πρώτου Ιερού πολέμου (600-590 π.Χ.). Η επιφανειακή έρευνα έχει πρόσφατα δώσει στοιχεία για την ύπαρξη κατοίκησης στην κοιλάδα την εποχή αυτή, απαιτείται όμως η ανασκαφική επιβεβαίωσή τους.

Η καταστροφή της ισχυρής φυλικής πόλης, που ήλεγχε την κοιλάδα, δεν ήταν το μόνο σκληρό μέτρο που χρησιμοποιήσαν οι Αμφικτυόνες για την ανατροπή του status quo στην περιοχή γύρω από τους Δελ-

φούς. Ο ίδιος ο χρησμός που δόθηκε στους Αμφικτύονες πριν από την έναρξη του πολέμου περιείχε τη ρητή εντολή: «*την χώραν αυτών και την πόλιν εκπόρθησας... άναθειαν τῷ Απόλλωνι τῷ Πυθίῳ και τῷ Ἀρτέμιδι και Ἀητοί και Ἀθηναί Προναίά ἐπί πάσῃ ἀεργία και ταύτην την χώραν μήτ' αὐτούς ἐργάζεσθαι μήτ' ἄλλον ἄνῃ*» (Αἰσχίνης, Κατά Κτησιφώντος, 108). Πράγματι οι Αμφικτύονες, όπως μας πληροφορεῖ στη συνέχεια ο Αἰσχίνης, αφού εκπόρθησαν την αντίπαλη πόλη «*ὄρκον ὡμοσαν ἰσχυρόν, μήτ' αὐτοί την ἱεράν γῆν ἐργάζεσθαι μήτ' ἄλλῳ ἐπιτρέψειν, ἀλλά βοηθήσιν τῷ θεῷ και τῇ γῇ τῇ ἱερᾷ και χειρὶ και ποδὶ και <φωνῇ> και πάσῃ δυνάμει*» (ὄπ.π., 109).

Μετά την καταστροφή τῆς ἰσχυρῆς πόλης τῆς, ἡ ἴδια ἡ κοιλὰδα του Πλειστού μετατρέπεται σε «*ιερά γῆ*», δηλαδή σε ἰδιοκτησία του θεοῦ, ἡ οποία ὅμως δεν θα ἔπρεπε να καλλιεργεῖται. Ἡ φαινομενικὰ παράδοξη αὐτὰ ἀπαγορευσιὰ ἄριστι τὴν λογικὴν τῆς ἐξήγησιν στήν ἴδια τὴν αἰτία που προκάλεσε τὸν πόλεμον και που ἦταν ὄχι μόνον ἡ ἀπώκτησις, ἀλλὰ και ἡ κάθε μέσο, διατήρησις του ἐλέγχου του «*μομφάλιου λύρου*» των Δελφῶν: ἡ ἀπαγορευσιὰ τῆς καλλιέργειας σ' αὐτὸν ἀποτελοῦσε προφανῶς για τους νικητῆς τὴν δικλείδα ἀσφαλείας κατὰ του κινδύνου να προσελκύσει και πάλι κατοίκους, ἐνὸς το ριζικὸς χαρακτήρα του μέτρου καθιστοῦσε ευχερῆ του ἐλέγχου τῆς ἐφαρμογῆς του. Ὅπως μας πληροφορεῖ ο ἀμφικτυονικὸς νόμος του 380 π.Χ., οἱ ἱερομηνονομοι ἔκαναν περιδοικὸς ἐλέγχου στήν «*ιερά γῆ*» για τὸν ἐντοπισμὸ τυχόν παραδωτῶν και τὴν ἐπιβολὴ σ' αὐτοῦ του χρηματικὸς προστίμου που ο ἴδιος ο νόμος προέβλεπε. Πρόστιμο ὅμως εἶχε το δικαίωμα να ἐπιβάλλει ἡ Αμφικτυονία και στήν πόλιν-μέλος τῆς, τῆς οποίας ο ἱερομηνονομος δεν θα συμμετεῖχε στίς περιπολίες ἡ δεν θα φρόντιζε για τὴν εἰσπράξη του προστίμου. Σὲ περίπτωσι που ἡ πόλιν-μέλος δεν κατέβαλλε το πρόστιμο για τις παραλείψεις του ἱερομηνομου που τὴν εκπροσωποῦσε, διέτρεπε τὸν κίνδυνον να δεχτεῖ στρατιωτικὴ ἐπιθεσι τῆς Αμφικτυονίας.

Ἡ υπαγωγή τῆς περιοχῆς των Δελφῶν στο εἰδικὸ καθεστῶς διαχειρίσις μιας «*ιεράς χώρας*» σῆμαινε, στήν οὐσία, τὴν ἀπόσπασή τῆς ἀπὸ το φυσικὸ σύνολο στο οποίο ἀνήκε, δηλαδή το φωκικὸ ἔθνος. Για το πόσο βαθύ ἦταν το χάσμα ἀνάμεσα στους κατοίκους των Δελφῶν και τους υπόλοιπους Φωκείς, ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἡ πληροφορία του Πλουσαῖα ὅτι «*οἱ Δελφοὶ πεφεύγαιν ὀνομάζεσθαι Φωκείς*». Οἱ καταστάσεις ὅμως διαρκοῦν ὅσο και οἱ δυνάμεις που τις διαμορφώνουν και τις συντηροῦν. Ἡ ἐδραΐωσις τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας στήν ἐλληνικὴ χερσόνησο μετὰ τὴν καταστροφή τῆς Κορίνθου το 146 π.Χ., ἡ δημογραφικὴ και οἰκονομικὴ κρίσις που τὴν ἀκολουθήσε και τέλος ἡ ἐπικράτησις τῆς θρησκείας τῆς Ἀγάπης, του Χριστιανισμοῦ, ὁδήγησαν στο χρησμὸ που ἔδωσε στο ἴδιο το δελφικὸ μαντεῖο στον Ιουλιανὸ του Παραβάτη (360-363 π.Χ.):

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος ἀλλὰ, οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύθων, οὐ μάντιδα δάφνην, οὐ παγὰν λαέουσαν ἀπέσβετο και λάλον ὕδωρ.

Το ἱερό του Απόλλωνα θα ξανακατοικηθεῖ και πάλι ὅπως στα μυκηναϊκὰ χρόνια και ἡ κοιλὰδα του Πλειστού θα ἐπανελθεῖ στή φυσικὴ τῆς ἀποστολῆς μέσο στον παραγωγικὸ κύκλο τῆς ἐπιβίωσις του ἀνθρώπου, πλουτισμένη ὅμως πὰ με το αἰώνιο πνευματικὸ περιεχόμενον των αξιῶν ἐνὸς πολιτισμοῦ που ὅλοι μας ἔχουμε ἱερὴ υποχρέωσι να διαφυλάξουμε.

Βιβλιογραφία

1. Α. Κεραμόπουλος. Τοπογραφία των Δελφῶν, 1 (1912-1917).
2. L. Lerat. «Krisa», *Mélanges Ch. Picard* (Revue Archéologique, 1948) II, 621-632.
3. L. Dor, J. Janoray, H. et M. Van Effenterre. Kirra, *étude de préhistoire phocidienne* (1960).
4. V. Desborough. The last Mycenaean and their successors (1964).
5. G. Roux. Delphes, son oracle et ses dieux (1976).
6. G. Rougemont. Lois sacrées et réglemens religieux. Corpus des inscriptions de Delphes I (1977).

7. Cl. Rolley. Les trépieds à cuve cloûée. Fouilles de Delphes, V, 3 (1977).

8. W. G. Forrest. Central Greece and Thessaly. Cambridge Ancient History², III, 3, 300-320 (1982).

9. The Great Isthmus Corridor Route. Explorations of the Phokis-Doris Expedition, ed. by E. Kase et al. (1991).

10. Despina Skorda, Recherches dans la vallée du Pleistos (ανακωινωσις στο Συμπόσιο P. Perdzet, Centenaire de la «Grande Fouille» de Delphes, Στραβούγιου, 6-9 Νοεμβρίου 1991. Υπό ἐκτύπωσι).

The Sacred Land of Delphi

D. Skordas

An important chapter in the history of the Delphian oracle refers to its relations with its broader geographic region. The four sacred was undertaken by the Amphictyony were aiming either to extend or to keep under its control not only the oracle but also the entire area around it. The Pleistols valley, the Delphian district that is, is the natural pass connecting the eastern with the western mainland Greece.

The older excavations of the French Archaeological School of Athens and the more recent ones of the Greek Archaeological Service as well as the surface survey still in progress have supply us with valuable information as regards the history of the valley and its mountainous part where the site of Delphi is located. According to the up-to-date archaeological data the original settlement lies in the valley, by the sea, where the present Kirra. An important prehistoric settlement, inhabited continuously until the end of the Mycenaean world (2100-110 BC) has been discovered there. Quite unexpectedly, the Mycenaean settlement of Delphi occupies a steep slope at the highest spot of the mountainous part of the valley, far away from its natural accesses. This new settlement owes its extremely impressive character to the two huge rocks of the Phaedriads, the thrilling, sacred gap of Castalia and the abundant springs scattered all over the mountain slope. The topographic idiomorphism of the Delphian settlement that distinguishes it from all the contemporary ones in the vicinity could be explained if we assume that a sanctuary already existed there, that functioned as the nucleus of the inhabitation scheme as was common in antiquity.